

Járványhelyzet volt, járványhelyzet van, ami a színpadi előadó-művészetet hatványozottan sújtja. A szeptemberi újraindulás óta is teljes a bizonytalanság a színházak háza táján, sorra zárnak be a fertőzésveszélyben érintett kulturális intézmények rövidebb-hosszabb időre. A jövő kiszámíthatatlan és tervezhetetlen. Ez a bizonytalanság pedig kihat a színházi struktúrában részt vállaló minden szereplőre, a színházi dolgozókra, színészekre, táncosokra, alkotókra egyaránt – és nem csak művészi értelemben. Októberi számunk vezető blokkjában annak próbáltunk utánajárni, hogy a színházi szektor mely részein dolgozó színészeket és táncosokat viseli meg a leginkább anyagilag egy ilyen vészhelyzet, ezért kutatást végeztünk a színészi/táncosi fizetésekről a kőszínházaknál, a független társulatoknál és a szabadúszók között. De arra is kíváncsiak voltunk, mennyire lehet ma szabadon és transzparensszen fizetésekről, gázsikról, próba- és előadospénzekről beszélni a színházi közegben. Fókuszunk első cikkében ennek a kutatásnak az eredményeit adjuk közre, majd szabadúszó művészeket kérdeztünk – a rendszer legkiszolgáltatottabbjait – egy kerekasztal-beszélgetésben, végül bepillantunk a színészszerződtetésekkel kapcsolatban Romániában újonnan fellángolt vitába.

NAGY KLÁRA

VÉDETTTSÉG VS. SEBEZHETŐSÉG

Körkép a színészek és táncosok díjazásáról

A koronavírus következtében Magyarországon 2020. március 13-án bezártak a színházak, bizonytalanná vált az előadóművészek jövedelme. Erre válaszul megjelentek az átmeneti segítségnyújtás intézményesített formái, mint például a Független Előadó-művészeti Szövetség segélyalapja, illetve az EMMI kultúráért felelős államtitkársága által indított *Köszönjük, Magyarország!* elnevezésű program, amelyre nemzetstratégiai intézményeken keresztül pályázhattak független alkotók. A program azonban nem segélyként funkcionál, hanem előleget kínált később, jellemzően vidéken megvalósuló előadásokra. Emellett az egyéni kezdeményezések is teret kaptak, elindult például a „Színházban dolgozom, de máshoz is értek”

Facebook-csoport,¹ amelyben munka nélkül maradt színházi dolgozók osztottak meg egymással munkalehetőségeket, és sokan kezdtek bele egyéni projektekbe. Ezzel párhuzamosan előtérbe került az az angolszász minta, amelyben normának számít, hogy a színészek és táncosok az alkotómunkával párhuzamosan tartósan más állásokban is dolgoznak.

A pandémia okozta zavar még határozottabban ráirányította figyelmünket az előadó-művészet finanszírozásának kérdésére. Milyen anyagi lehetőségek adóttak színészek és táncosok számára ma Magyarországon? Hogyan lehet megélni (meg lehet-e élni) az előadó-művészetből?

1 <https://www.facebook.com/groups/637747833731828>

Mindezek megválaszolásának érdekében hét kérdésből álló, a színészek/táncosok díjazásával, illetve a pandémia okozta fizetéskieséssel foglalkozó kérdéssort küldtünk ki összesen hatvankét független tánc- és színházi társulatnak, budapesti és vidéki kőszínháznak, balett- és néptáncgyüttesnek. Ugyanebben a témában megkerestünk szabadúszó színészeket és táncosokat is, akik hat kérdést kaptak.

Sokatmondó volt a válaszadási hajlandóság, pontosabban annak a hiánya. A megkérdezettek több mint fele (53,1%) többszöri megkeresésre sem küldte vissza a kérdőívet, sőt, az esetek többségében nem is reagált. A strukturálisan bizonytalanabb helyzetűek, azaz a független társulatok és a szabadúszók jellemzően szívesebben vettek részt a kutatásban. Legnagyobb arányban a független színházak válaszoltak (76,9%), őket követték a szabadúszó előadóművészek (57,5%) és a független táncgyüttesek (35,7%). A kőszínháznak csupán egy negyede (24%), a nagy balett- és néptáncgyütteseknek egy ötöde (20%) válaszolt kérdőívünkre.

Az adatfelvétel során az alacsony válaszadási hajlandóság nyilvánvalóvá tette a témakör egyfajta titkosításának szándékát – mintha a közpénzből működő előadó-művészet finanszírozásának átláthatósága nem tartozna mindenkire. Ugyanakkor strukturálisan nagyon különböző pozícióban van egy intézmény vezetősége, ha nem kommunikál transzparensen az anyagi díjazásról, és egy kiszolgáltatottabb helyzetű színész vagy táncos, ha nem beszél bevételeiről. (Itt szeretnénk megjegyezni, hogy az intézményeknek feltett kérdéseink a díjazás tekintetében például csak a legalacsonyabb és legmagasabb havi nettó összegre vonatkoztak, semmiképpen sem személyekre, akik ezek alapján nem is lettek volna beazonosíthatók.) A válaszadó társulatok közül többen kiemelték, hogy az információk csak anonim módon használhatók fel. Egy vezető budapesti művészszínház munkatársa pedig arról számolt be, hogy a társulat tagjainak fizetése egyéni béralkuk eredménye, amelyek végeredményéről a kollégák sem szereznek tudomást, így a jövedelme mindenkinek az egyéni pozícióján múlik – ezért sem lehet pontosan látni a kérdésben. A kutatásban részt vevő szabadúszók ötöde szintén csak anonim formában keresztül volt hajlandó válaszolni a kérdésekre.

Az alkotói tevékenységből származó jövedelmen kívül egyéb díjak, járadékok is szolgálhatják a színészek és táncosok anyagi biztonságát. Ilyen például a Nemzet Színésze, a Nemzet Művésze, a Magyar Állami Operaház Mesterművésze cím alapján folyósított havi juttatás, a Magyar Művészeti Akadémia rendes vagy levelező tagjainak járó juttatás vagy az EMMI Művészeti életpálya elismerése. Ezek a juttatások azonban csupán a mező tagjainak töredéke számára elérhető, megszerzésük előfeltétele a megfelelő intézményekben töltött hosszú és integrált jelenlét.

Alábbiakban a kutatás legfontosabb, természetesen anonimizált eredményeit foglalom össze.

Társulatok

Jelentős szórást láthatunk abban, hogy a társulatok milyen módon foglalkoztatják a színészeket, illetve táncosokat. A kutatásban részt vevő társulatok tagjainak (kőszínház és független vegyesen) átlagosan egy negyede (24,6%) áll közvetlen alkalmazásban. A kőszínházak, illetve a kőszínházi struktúrával azonos szinten lévő nagy táncgyüttesek esetében ez az arány jóval magasabb (79,1%), ott jellemzően közvetlenül, esetleg vegyes konstrukcióban (közvetlenül és vállalkozó-

ként) alkalmazzák a társulati tagokat. A független társulatok nagyrészt vállalkozóként szerződnek a művészekkel, csupán rendkívül alacsony arányban, átlagosan 2,8%-ban tudnak közvetlen alkalmazásba venni bárkit, tehát a kőszínházak és a nagy táncgyüttesek nagyobb eséllyel (1:28,25) tudják közvetlenül alkalmazni a művészeket, ami óriási különbséget jelent. A járvány érdekes mód változást hozott ebben a kérdésben: volt olyan budapesti kőszínház, amelyik a járvány alatt vette fel alkalmazottai körébe a korábban vállalkozóként szerződtetett tagokat.

A táncosok és színészek havi jövedelme különböző tételekből áll össze, amelyek formája társulatokként és pozícióként is eltér. A független társulatok esetében az előadás- és a próbadíj számít alapnak, ez helyenként kiegészül vállalkozói díjjal. A kőszínházaknál, illetve nagy táncgyütteseknél a havi kereset az alapbérből, a próbadíjból, illetve az előadásdíjból és az ún. „túliból” (kötelező havi fellépésszámon túli díjazás) áll össze.

Ez szorosan összefonódik azzal a kérdéssel, hogy mekkora a legalacsonyabb nettó színészi/táncosi alapjövedelem, amit egy társulat nyújtani tud a művészeknek. A válaszadó tizenöt független társulat közül csak kettő biztosít alapjövedelmet a táncosainak, színészeinek. Bár a kérdőívben külön kezeltük a társulatokat és a szabadúszókat, az elemzés során hamar világossá vált, hogy finanszírozás tekintetében sok független társulat nem különbözik élesen szabadúszók időszakos tömörülésétől, mivel sokszor nem tud stabil havi juttatást adni művészeinek. A közös alkotás és identitás anyagi stabilitás hiányában *virtuális társulatok*at eredményez, amelyek tagjai gyakran egymás előadásában is szerepet vállalnak.

Összehasonlítási alapul: a minimálbér összege ma Magyarországon nettó 107 065 forint, míg az átlagkereset a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2020. első félévében nettó 262 648 forint volt.² A válaszok alapján a társulatok által biztosított legkisebb nettó színészi/táncosi alapjövedelem átlagosan 263 675 forint, a minimum 210 000, a maximum 304 950 forint. A legnagyobb színészi/táncosi nettó alapjövedelem a társulatoknál átlagosan 326 133 forint, a legalacsonyabb összeg 222 400, a legmagasabb 410 000 forint.

Az előadásdíjak szorosan összefüggnek az alapjövedelemmel. Az alapjövedelmet biztosítani nem tudó független társulatok esetében az előadásdíjak jóval magasabbak (a legfelső érték nettó 80 000 forint/előadás), míg van olyan vidéki kőszínház, ahol a nettó 189 005 és 390 965 forint között mozgó alapbér mellett az előadásdíj nem haladja meg a nettó 5000 forintot.

Ennek következtében a színészi és táncosi összjövedelem a kőszínházakban és nagy táncgyütteseknél, de különösképpen a független társulatoknál nagyban múlik azon, hogy az adott alkotónak havonta hány előadása van. A kutatásban részt vevő egyik, nemzetközileg is jegyzett független társulat például havonta legfeljebb kétszer tud színpadra állítani egy-egy művészt.

A válaszokból ugyancsak kiderült, hogy vállalkozóként havonta akár több is összejöhet egy átlagos alkalmazotti bérnél, ugyanakkor a vállalkozói díjak havi megoszlása jóval szélsőségesebb kilengéseket mutat, mint az állandó munkabéréké. A felmérés alapján az alkalmazotti státuszban dolgo-

2 A teljes munkaidőben alkalmazásban állók kedvezményei nélküli nettó átlagkeresete a munkáltató székhelyének elhelyezkedése szerint: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli030b.html.

zók legalacsonyabb havi munkabéreinek átlaga nettó 140 000, a legmagasabbaké nettó 278 000 forint. A havi vállalkozói díjazás ennél szélesebb skálán mozog: a legalacsonyabb értékek átlaga nettó 125 000, míg a legmagasabbaké nettó 386 000 forint.

Az előadásszám, illetve a foglalkoztatottság módja mellett szempontként merül fel a díjazás kérdésében a társulatnál töltött idő. Azonban ez csak a társulatok töredékénél számít, a huszonnégy válaszadóból csupán négyenél (ebből egy független társulatnál) veszik figyelembe a „hűséget”. Hasonló eredmény jött ki a pályakezdő művészeknek megajánlott összegre vonatkozóan, mivel a válaszadók jelentős többsége szerint nincs különbség pályakezdő és tapasztaltabb színész vagy táncos díjazása között. Ennek kontextusában fogalmazta meg az egyik független színházi társulat tagja, hogy náluk „Kosuth-díjas és egyetemista egy gázsit kap”. Ez egyrészt szép, egalitárius elvnek tűnhet, másrésztől érzékletesen rámutat a pálya anyagi kiszolgáltatottságára, az anyagi előrelépés lehetlenségére.

Az anyagi kiszolgáltatottságra a koronavírus is rátett egy lapáttal. Az elemzésből kiderült, hogy a karantén a díjazás mértékének eleve tág spektrumát csak még tovább tágította. A pandémia okozta leállás nagyon különböző módon hatott a színészek és táncosok összjövedelmére.

A válaszok alapján a közvetlenül alkalmazott színészek és táncosok anyagi szempontból sokkal nagyobb biztonságot élveztek, mint vállalkozóként foglalkoztatott kollégáik. A gazdaságvédelmi intézkedések következtében a munkaviszonyban álló színészek, táncosok akár megnövekedett nettó

bérről is beszámoltak. Ugyanakkor bizonyos kőszínházak a vállalkozóként szerződötetett színészeknek is juttattak anyagi támogatást: az elmaradt előadások díjának részleges kifizetésével vagy az utólagosan pótoló előadások emelt díjazásával. Mindezekkel együtt a társulatok fele számolt be valamifajta jövedelemcsökkenésről, a független társulatoknak pedig csak az egy negyede engedhette meg magának, hogy teljesen pótolja a kiesett jövedelmeket.

Szabadúszók

A szabadúszó művészeket még nehezebb helyzetbe hozta a koronavírus. A kutatásban részt vevő művészek 65%-a minden alkotótevékenységből származó jövedelmét elvesztette a karantén következtében, átlagosan korábbi bevételük 15,4%-hoz jutottak hozzá.

Ugyanakkor a szabadúszó művészek finanszírozása anynyira töredékes és változékony, hogy nehéz statikus képet alkotni róla. A kutatásban részt vevők közül többen folyamatosan aktívak külföldön is, részben pont az anyagiak bizonytalansága okán. Szépen mutat rá a jelenségre, hogy két alkotó is külföldi pénznemben adta meg a legmagasabb díjazásának összegét.

A válaszadó szabadúszók kétharmada más munkát is vállal(t) az alkotótevékenység mellett, jellemzően tanításból, egyéb részmunkaidős állás(ok)ból egészíti ki a jövedelmét. Ehhez társulnak az ún. „szerelemmunkák”, amelyek a szélsőségesen alacsony díjazást legitimálják, több esetben abszurd módon maguk az alkotók kezdték el mentgetni a kérdőívbe

NAGY KRISTÓF – SZARVAS MÁRTON

Mi van az autoriter fordulaton túl?

A kultúra gazdasági és ideológiai függéseit hajlamosak vagyunk külön kezelni. Mintha az egyik oldalon lenne a kultúrharcnak nevezett küzdelem, amely kapcsán különböző íróknak a nemzeti alaptantervbe ki- és bekerüléséről megy a szóváltás, a másikon meg ettől függetlenül létezne a katázó pályakezdő alkotók anyagi kiszolgáltatottsága vagy a kulturális közalkalmazotti státuszok megszűnése. A kettő között pedig mindig a szimbolikus vitákra esik több figyelem.

Pedig ahogy a 2020 tavaszán pályakezdő képzőművészek és irodalmárok közt elvégzett kutatásunk rámutatott, az anyagi függések és a szimbolikus harcokban elfoglalt pozíciók szorosan összefüggnek egymással.¹

A válaszadók között volt, aki azt emelte ki, hogy azért jelentkezett egy MMA-ösztöndíjra, mert csak így tudott elköltözni a családjától, más azt hangsúlyozta, hogy szakmailag kiemelten sikeres, középkorú partnerével együtt sem tudnak sem lakást, sem autót venni.

Épp ezért egy kultúrpolitikai rendszernek az új ideológiai normákat teremtő és a megélhetési lehetőségeket átrendező lépéseit tévedés lenne külön elemezni. Főleg, mert az ezen a rendszeren kívüli művészetcsinálásból csak a hazai alkotók nagyon szűk, nemzetközi művészeti intézményekben és fesztiválokon otthonosan mozgó elitje tud megélni. Ezért a nemzetközi művészeti világba legfeljebb ingyenmunkát tevő többség számára így jön létre az a kényszerekkel páncélozott, új rend, amelynek megszilárdulása elképzelhetetlen lenne a kulturális szférában dolgozókat már régóta sújtó anyagi bizonytalanság nélkül.

2010 óta a különböző vezetőcserékkel, új intézmények megjelenésével és az egyre erősödő ideológiai kontrollal párhuzamos folyamat a kultúrában dolgozó munkások kiszolgáltatottságának növekedése. A 2012-ben elindult kulturális közmunka olcsó munkacserét biztosított a levéltárak, könyvtárak, múzeumok és egyéb közművelődési intézmények számára, miközben vidéken a politikai klientúra-rendszerrel tette függővé

1 Kristóf Nagy und Márton Szarvas, „Moral und Prekarität: Strategien junger KulturarbeiterInnen im Post-2010-Ungarn”, *Kurswechsel* 2020/2, 22–34.

beírt összeget, hogy miért ilyen alacsony. A válaszadók egy ötöde (21,7%) dolgozott, 34,7%-uk próbált már ingyen. Ennek következtében nincs értelme átlagot számolni, sőt, az a maga módján félrevezetővé is válna, hiszen a szélsőségesen magas és alacsony értékeket erősítené meg. Az ide vonatkozó legalacsonyabb előadásdíjak között például nettó 300 000 forintnyi különbség volt, a legmagasabb összegek közti különbség megütötte a nettó 380 000 forintot.

A díjazás számlázására legtöbben (57%) katás vállalkozási formát használnak, 15,4%-uk egyszerűsített foglalkoztatottságon keresztül, míg 11,5%-uk ügynökségen keresztül áll alkalmazásban. Ugyancsak rákérdeztünk az alkotóknál arra, hogy szabadúszóként mennyire tartják hektikusnak a díjazásukat. Ezt a válaszadók 71,6%-a *nagyon változónak*, míg 28,4%-a *változónak* értékelte.

Összegzés

Az elemzésből a színészi és táncosi pálya jövedelmi viszonyainak tabusítása ütközött ki a legélesebben. A megkérdezettek kevesebb mint fele vett részt kutatásunkban, többen a téma szakmaitlanságára hivatkozva utasították el az adatközlést. Legszívesebben a strukturálisan bizonytalanabb helyzetűek, azaz független színházi társulatok és szabadúszók válaszoltak, őket követték a független tánc-társulatok, a kőszínházak és a nagy balett- és néptáncgyűttesek.

A kutatás nyomán hangsúlyosan megjelent a pálya anyagi kiszámíthatatlansága. A társulatok által biztosított legalacsonyabb átlagos alapjövedelmek, sőt még a legalacsonyabb

átlagos havi munkabérek is alig haladják meg a minimálbért. A független társulatok túlnyomó többsége nem tud alapbért fizetni táncosainak, színészeinek, így finansziális szempontból többnyire virtuális társulatokról beszélhetünk. A társulatnál eltöltött idő csak a válaszadó társulatok töredékénél (16,7%) számít az anyagi juttatások szempontjából, ami az anyagi kiszolgáltatottság állandóságát biztosítja. A havi vállalkozói díjazások szélsőségesebbek, mint a havi munkabérek, ugyanakkor sérülékenyebbek is, a koronavírus okozta leállás a vállalkozóként szerződő alkotókat komolyabban érintette. A társulatok törekedtek a koronavírus okozta jövedelmi kiesés kompenzációjára, így volt olyan társulat, ahol nem csökkent, sőt, a gazdaságvédelmi intézkedések hatására néhol nőtt is a díjazás mértéke. A társulatok fele még így is jövedelemcsökkenésről számolt be, amely a független társulatok esetében 75% volt.

A szabadúszó színészeket és táncosokat a koronavírus miatti leállás még komolyabban érintette, 65%-uk minden korábbi alkotótevékenységhez tartozó jövedelmét elvesztette, bevételük átlagosan a korábbi 15,4%-ára csökkent. A kutatásban részt vevő művészek nagyon változékonynak jelezték havi díjazásukat, amelyet többségük egyéb munkák vállalásával tesz kiszámíthatóbbá. A szélsőséges díjazásba beleférnek a gyakran fizetéssel sem járó szakmai „szerelemmunkák”, illetve az egy-egy alkotónál kiemelkedően magas előadásdíjak is. Így tehát a karantén alatt megerősödő hangok, amelyek az alkotótevékenység mellett vállalt egyéb munkákat az angol-szász mintát emlegetve a kreativitás, a tanulás lehetőségeként értelmezik, valójában kényszerválaszok az alkotók anyagi kiszolgáltatottságára.

a helyi értelmiséget. Mindeközben 2010 után a fiatal, pályakezdő kulturális munkások és alkotók számára általános stratégiává vált, hogy a nemzetközi munkamegosztásba alárendelten betagozódó hazai kulturális iparból (például itt forgatott hollywoodi produkciókba való bedolgozásból) vagy más, az alkotáshoz még ennyire sem kapcsolódó munkából (például pultozásból vagy multis állásból) tartják fenn a művészeti karrierjüket. A kulturális területen a közalkalmazotti státuszok megszüntetése pedig a hatékonyságnövelés jelszava alatt tette még bizonytalanabbá az amúgy is alulfizetett, a kultúra mindennapi terjesztését és termelését végző szakemberek életét.

A COVID-19 alatti válság a munkaerő kiszolgáltatottságát és az állami intézményekbe, illetve a nemzetközi függőségeknek kitett kultúriparba való integrációját erősítette meg. Ezáltal nemcsak megmutatkozott a gyakran katás rendszerben foglalkoztatott kulturális dolgozók törékeny helyzete, de az állami mentőcsoomagok tovább erősítették a gazdasági kiszolgáltatottság és az intézményi, ideológiai bekebelezés kettős, egymásra épülő folyamatát: elég csak a Sziget szervezői által a nemzeti tőkésosztályhoz tartozó cégeken keresztül állami forrásokból lebonyolított raktárkoncertekre gondolni.

Az elmúlt tíz évben a kultúra területén dolgozó szakemberek és a kultúrát fogyasztó, politika iránt érdeklődő közönség elsősorban a kultúra függetlensége és szakmai autonómiája felől közelítette meg az intézményi változásokat. Mindeközben a művészet létrehozásának és terjesztésének feltételeire, a kultúrához való hozzáférésben megjelenő egyre nagyobb egyenlőtlenségekre kevés figyelem hárult. Miközben a Nemzeti Együttműködés Rendszerének gazdasági-politikai univerzumán kívül már nem elképzelhető a hagyományos intézményrendszer létezése, még mindig csak szimbolikus szinteken beszélünk kultúráról, anélkül hogy annak gazdasági feltételeivel is számot vetnénk. Erre kiváló példa az SZFE körüli diskurzus, amely csak az autoriter fordulatról beszél, és ritkán kritizálja az alapítványi működést és a felsőoktatás privatizációjának tágabb folyamatát, miközben a dolgozók prekarizációja, a kultúratermelés piacositása, az ideológiai kontroll és bekebelezés mind a NER kultúrpolitikájának elemei, amelyek a gazdaság- és társadalompolitikához szervesen kötődve, azokkal egymást kölcsönösen erősítve formálódnak. Így a kortárs kultúrpolitika kritikájának is feladata, hogy mindezt rendszerszinten elemezze.